

QOBILIYAT VA IQTIDORNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Komilova Aziza Sunnatullayevna

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Saydullayeva Diyora Rustamjon qizi

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qobiliyatli va iqtidorli bolalarni topish va ularning qobiliyatlari va intilishlarini maqsadli rivojlantirish, kasbiy mahoratlarini oshirishga keng imkoniyatlar yaratish, bolalarda alohida qobiliyatning namoyon bo‘lishiga zamin yaratuvchi omillar haqida ma’lumotlar berilgan.

***Kalit so‘zlar:** shaxs, bola, qobiliyat, iqtidor, rivojlanish, kasbiy mahorat, oila, individuallik, individual xususiyatlar.*

Kelajak egalari bo‘lmish yoshlarga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishga alohida e’tibor hamma davrda ham dolzarbligini yo‘qotmaydigan eng muhim masaladir. Yoshlardagi shijoat va intilishni alohida pedagogik muammo sifatida o‘rganish esa ularni hayotga tayyorlash jarayonini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda qobiliyatli va iqtidorli bolalarni topish va ularning qobiliyatlari va intilishlarini maqsadli rivojlantirish, kasbiy mahoratlarini oshirishga keng imkoniyatlar yaratish bo‘sh vaqtlaridan unumli foydalanishni tashkil etish, madaniy, musiqiy estetik talablarini qondirish, kasb-hunarga yo‘naltirish, qobiliyatli yoshlarni aniqlash, ularga ta’lim-tarbiya berish va qo‘llab-quvvatlash masalasiga davlat siyosati darajasida ahamiyat berila boshladi. XX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab psixologiya fanida shaxs iqtidori, qobiliyatlilik darajasi, qobiliyatni maqsadli rivojlantirish masalalarini tadqiq etishga kirishilgan. N.S.Leytes, M.Karne,

V.S.Blum, B.Klark, J.Uitmor, A.Sh.Shvedel, R.S.Stounberner, L.Termen kabi olimlar tomonidan qobiliyatlilik va uning darajalarini belgilovchi mezonlarning ishlab chiqilishi, shuningdek, qobiliyatli shaxslarning o'ziga xos pedagogik-psixologik sifatlarining tadqiq etilishi hamda ular bilan munosabatni to'g'ri tashkil etish yuzasidan tavsiyalarning ilgari surilishi nafaqat soha rivojini ta'minlab qolmay balki, qobiliyatli shaxslarning "cheksiz imkoniyatlari"dan samarali foydalanish mumkinligini ko'rsatib berdi.

J.Uitmor quyidagi omillar bolalarda alohida qobiliyatning namoyon bo'lishiga zamin yaratishini asoslab berdi:

1. Mukammallikka intilish (perfeksionizm). Qobiliyatli bolalar uchun kamolotga intilishning ichki ehtiyojiga egalik xosdir. Ular yuqori natijalarni qo'lga kiritmagunlaricha tinchimaydilar. Buning ilk ko'rinishi juda yoshlikdan ko'zga tashlanadi.

2. Qoniqmaslik tuyg'usiga egalik. O'z-o'ziga bunday munosabatda bo'lish qobiliyatli bolalar nima bilan shug'ullansa ularning barchasida mukammal bo'lishga intiluvchi bolalarga xos xususiyat sanaladi. Ular shaxsiy yutuqlariga tanqidiy yondashadilar, ko'p holatlarda ulardan qoniqmaydilar, bundan o'z-o'zini noto'g'ri va past baholash hissi yuzaga keladi.

3. Noreal (amalga oshish imkoniyati kam bo'lgan) maqsadlarga egalik. Qobiliyatli bolalar odatda o'z oldilariga yuksak maqsadlarni qo'yadilar. Qo'yilgan maqsadlarga erishish imkoniyatiga ega bo'lmasalar, ular tashvishlana boshlaydilar. Boshqa tomondan qaraganda, mukammallikka intilish yuksak yutuqlarga erishish imkonini beruvchi kuchdir.

4. O'ta sezgirlik. Qobiliyatli bolalar eshitish imkoniyatining yuqoriligi tufayli ular munosabat va aloqalarni yaxshi tushunadilar, ular nafaqat o'zlariga, shu bilan birga atrofdagilarga nisbatan ham tanqidiy munosabatda bo'ladilar. Qobiliyatli bolalar juda ta'sirchan bo'lib, ular atrofdagilardan o'zlariga nisbatan bildirilayotgan yoqimsiz so'z yoki so'zsiz harakatlarning paydo bo'lishi bilanoq qabul qiladilar. Doimiy ravishda turli ko'rinishdagi salbiy ta'sirlarga javob beraverish oqibatida bunday bolalar ko'p hollarda giperfaol va tez chalg'iydigan bo'lib qoladilar.

5. Kattalarning e'tiborlariga ehtiyoj sezish. Tabiatan qiziquvchanliklari va bilishga bo'lgan intilish ko'p hollarda o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa katta yoshli kishilarning e'tiborlari o'zlarigagina qaratilishini xohlaydilar. Bu boshqa bolalar bilan munosabatlarda bunday istakni keskinlashtiruvchi ziddiyatni keltirib chiqaradi.

6. Sabrsizlik. Qobiliyatli bolalar ko'p holatlarda aqliy jihatdan o'zlariga nisbatan past salohiyatga ega bolalarga nisbatan sabrsizlik bilan munosabatda bo'ladilar. Shu sababli ular toqatsizlik va sabrsizlikni ifodalovchi tashqi tanbehlariga duch keladilar.

Qobiliyat va iqtidorni rivojlantirish uchun bolaga individual yondoshish va har bir inson dunyoga kelganda o'ziga xos tug'malik alomatiga ega bo'lgan layoqat bilan tug'ilishi va bu layoqatlarni qobiliyat darajasiga chiqarish uchun unga ta'sir etuvchi omillarga alohida e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega bo'lgan masaladir. Bu ko'p jihatdan bola shaxsining shakllanishiga ta'sir etuvchi oila va bolaning atrofidagi insonlarning psixologik bilimlarini qay darajada yetarli ekanligi va shu psixologik madaniyatini qay darajada ishga solgan xolda bolaga ta'sir ko'rsata olishiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Shuningdek o'quvchilarning qobiliyat va iqtidorini rivojlantirishda ular uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish muhim omillardan biri sanaladi. 1980 yillarda amerikalik olimlar M.Karne, A.Shvedel va S.Minnemayerlar o'quvchilar qobiliyati va iqtidorini rivojlantirish maqsadida maxsus dasturlarni ishlab chiqishda quyidagi tamoyillarning inobatga olinishi muhim ekanligini alohida qayd etib o'tganlar:

1. Har bir bola takrorlanmas, o'ziga xos xususiyatlarga ega.
2. Qobiliyatli bolalar o'zlariga nisbatan nihoyatda tanqidiy yondashadilar va ko'p hollarda u qadar ijobiy bo'lmagan "Men" obraziga egaliklari bilan ajralib turadilar.
3. Oila qobiliyatli bolalarga ta'lim berishda yetakchi o'rinni egallashi lozim.
4. Qobiliyatli bolalar uchun ishlab chiqiladigan dasturda ularning qiziqish va ehtiyojlariga muvofiq keluvchi turli-tuman o'quv materiallari o'rin olishi kerak.

5. Qobiliyatli bolalar uchun ishlab chiqiladigan dastur uning har tomonlama – harakat, hissiy, shuningdek, muloqot malakalarini shakllantirishdagi o'zaro mutanosiblikni ta'minlashi hamda ularni rivojlantirishga yordam bera olishi zarur.

6. Qobiliyatli bolalar “bilimlarni o‘rtacha o‘zlashtiruvchi” o‘quvchilar bilan bir guruh (sinf)da o‘qitilganda xuddi o‘zlari singari qobiliyatli bolalar bilan muloqot qila olish imkoniyatlariga ega bo‘lishlari kerak.

7. Bu kabi dasturlarni amalga oshirishga maxsus tayyorgarlik va qobiliyatli bolalar bilan ishlash tajribasiga ega mutaxassisning rahbarlik qilishi yuqori natijalarni qo‘lga kiritishga imkon beradi.

8. Qobiliyatli bolalar uchun namunaviy dasturlar o‘quvchilarni bir ta’lim muassasasida uzluksiz o‘qitishni talab etadi.

9. Ota-onalar va mutaxassislar uchun bola oldiga qo‘yiluvchi maqsadlar va ularni amalga oshirish yo‘llarini aniqlashga bo‘lgan munosabatlarda hamkorlik qilish muhim sanaladi.

10. Dasturning ajralmas qismi bola muvaffaqiyatlarini baholovchi tizim bo‘lishi lozim.

11. Dastur o‘zida ota-onalar ham muhim rol o‘ynaydigan qobiliyatlilikning namoyon bo‘lishini ta’minlovchi yaxshi tashkillashtirilgan, samarali va doimiy harakatdagi tizimni qamrab olishi lozim.

12. Dastur bolaning rivojlanishini ta’minlovchi hamda bir darajadan ikkinchi darajaga samarali va izchil o‘tishi uchun zarur imkoniyatga ega bo‘lishi zarur.

13. Dastur maqsadlariga erishishga bo‘lgan intilishni rivojlantira olishi kerak.

14. Ijodiy qobiliyatni rivojlantirish – dasturning muhim maqsadlaridan biri sanaladi.

15. Qobiliyatli rahbarlarni iqtidorli bolalarga ta’lim berishga jalb etishning zaruriy yo‘llarini topish maqsadga muvofiqdir.

Oliy o‘quv yurti talabalarida ijodiy qobiliyatning namoyon bo‘lishi ular tomonidan kasbiy faoliyatni samarali yo‘lga qo‘yishda ham o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Binobarin, ijodiy qobiliyatli o‘qituvchi ta’lim va ma’naviy-ma’rifiy ishlar jarayonini o‘zgacha bir ko‘tarinkilik asosida tashkil etishga erisha oladi. Qobiliyatlilik o‘quv mashg‘ulotlari va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni noan’anaviy shakl, metod va vositalar yordamida uyushtirishga yordam beradi. Shuningdek, o‘quvchilarni ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda ixtiyoriy qatnashishga,

o'z imkoniyatlarini namoyon etishga rag'batlantiradi. M.G.Davletshin, E.G'oziev, Sh.Baratov, A.A.Leontev, V.S.Merlin, R.S.Nemov, R.V.Ovcharova va boshqalarning ishlarida shaxs qobiliyati, uning turli yo'nalishlarda namoyon bo'lishi, qobiliyatli o'quvchilarning o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlari, o'quvchi qobiliyatini rivojlantirish omillari va pedagogik shart-sharoitlari kabi masalalar o'z aksini topganligini ko'rishimiz mumkin. M.G.Davletshin, E.G'oziev, R.S.Nemov, A.B.Orlov, A.A.Leont'ev, E.Z.Usmonova va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham aqliy va jismoniy qobiliyat, ularni rivojlantirish shartlari, qobiliyatlikning umumiy va xususiy ko'rinishlari, qobiliyatli o'quvchilarni o'qitish muammolarining yoritilishiga alohida o'rin ajratilgan.

Xulosa qilib aytganda o'quvchi qobiliyatini rivojlantirishda ta'lim muassasasi va oilaning o'rni, o'qituvchilar hamda oila a'zolarining o'quvchi qobiliyatini rivojlantirishdagi ishtiroki, o'quvchi qobiliyatini rivojlantirishga nisbatan umumiy va yakka tartibda yondoshuv masalalari muhim ahamiyatga egadir. Qobiliyatli bolalarni tanlash va ularni o'qitish bir qator pedagogik shart-sharoitlarni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Drujinin V.N., Umumiy qobiliyatlar psixologiyasi. Sankt-Peterburg: Peter, 2008.
- 2.Teplov B. M. Qobiliyat va qobiliyat. // Shaxsiy farqlar psixologiyasi. Matnlar. M.: Moskva.
- 3.Sunatullaevna, K. A. (2022). KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 518-521.
- 4.Sunatullaevna, K. A., & Qudratovna, N. F. (2022). INTERFAOL METODLARNI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 521-525.
5. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).

6. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

7. Komilova, A., Husenova, M., & Xidirova, M. (2023). O‘SMIR YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNI KASB HUNARGA YO‘NALTIRISHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

8. Aziza, K., & Xurshida, M. (2023). TA‘LIM-TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 419-422.

9. Aziza, K., & Mohinabonu, H. (2023). TA‘LIM SIFATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 87-89.

10. Komilova, A. S. (2023). O‘QUV TARBIYA JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA INDIVIDUAL YONDOSHUV. *GOLDEN BRAIN*, 1(31), 126-133.